Hamsasandeshah

हंससन्देशः

Document Information

Text title : Hamsa Sandeshah

File name : haMsasandeshaH.itx

Category : raama, rAmAnujasampradAya, vedAnta-deshika, gurudev

Location : doc_raama

Proofread by : Rajani Arjun Shankar

Latest update : May 5, 2025

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanskript**.

May 6, 2025

sanskritdocuments.org

हंससन्देशः

श्रीमद्वेदान्तदेशिकाविरचितः हंससन्देशः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

श्रीमान्वेङ्कटनाथार्यः कवितार्किककेसरी ।
वेदान्ताचार्यवर्यो मे सन्निधत्तां सदा हृदि ॥

॥ प्रथमाश्वासः ॥

वंशे जातस्सवितुरनघे मानयन्मानुषत्वं
देवश्श्रीमाञ्जनकतनयान्वेषणे जागरूकः ।
प्रत्यायाते पवनतनये निश्चितार्थस्स कामी
कल्पाकारां कथमपि निशामाविभातं विषेहे ॥ १.१॥

काल्ये सेनां कपिकुलपतेस्तूर्णमुद्योजयिष्यन्
दूरीभावाज्जनकदुहितुर्दूयमानान्तरात्मा ।
क्रीडाखेलं कमलसरसि क्वापि कालोपयातं
राकाचन्द्रद्युतिसहचरं राजहंसं ददर्श ॥ १.२॥

तस्मिन्सीतागतिमनुगते तद्दुकूलाङ्कमूर्तौ
तन्मञ्जीरप्रतिमनिनदे न्यस्तनिस्पन्ददृष्टिः ।
वीरश्चेतोविलयमगमत्तन्मयात्मा मुहूर्तं
शङ्के तीव्रं भवति समये शासनं मीनकेतोः ॥ १.३॥

लब्धाश्वासः कथमपि तदा लक्ष्मणस्याग्रजन्मा
सन्देशेन प्रणयमहता मैथिलीं जीवयिष्यन् ।
चक्रे तस्मै सरसिजदळैस्सोपचारां सपर्यां
कान्ताश्लेषादधिकसुभगः कामिनां दूतलाभः ॥ १.४॥

कृत्वा तस्मिन्बहुमतिमसौ भूयसीमाञ्जनेयात्
गाढोन्मादः प्रणयपदवीं प्राप वार्तानभिज्ञे ।
विश्लेषेण क्षुभितमनसां मेघशैलद्रुमादौ
याज्ञादैन्यं भवति किमुत क्वापि संवेदनार्हे ॥ १.५॥

वेदोदन्वद्विभजनविदो वंशजं विश्वमूर्तेः
आहुस्सिद्धाः कमलवसतेरौपवाह्यं भवन्तम् ।
लब्धं येन प्रगुणगतिना तत्प्रियायास्सकाशात्
तत्सावर्ण्यं श्रवणरसनास्वादयोग्या सुधा च ॥ १.६॥

मध्ये केचिद्द्वयमिह सखे केवलं मानुषाणां
व्यक्तोत्कर्षौ महति भुवने व्योमगानां पतिस्त्वम् ।
स्थाने दूत्यं तदपि भवतस्संश्रितत्राणहेतोः
विश्वस्त्रष्टा विधिरपि यतस्सारथित्वेन तस्थौ ॥ १.७॥

इच्छामात्राज्जगदपरथा संविधातुं क्षमाणां
इक्ष्वाकूणां प्रकृतिमहतामीदृशीं प्रेक्ष्य वेळाम् ।
लक्ष्यालक्ष्ये जलधिपयसा लब्धसंस्थां त्रिकूटे
लङ्कां गन्तुं तवसमुचितं राक्षसीं राजधानीम् ॥ १.८॥

स्थानैर्दिव्यैरुपचितगुणां चन्दनारण्यरम्यां
मुक्तासूतिं मलयमरुतां मातरं दक्षिणाशाम् ।
अस्मत्प्रीत्यै जनकतनया-जीवितार्थं च गच्छन्
एकं रक्षःपदमिति सखे दोषलेशं सहेथाः ॥ १.९॥

वाचालानामिव जडधियां सत्कवौ दूरयाते
कैलासाय त्वयि गतवति क्षीबतामाश्रितानाम् ।
सम्मोदस्ते पथि परिणमेच्चन्द्रकैरुज्झितानां
मेघापाये विपिनशिखिनां वीक्ष्य वाचंयमत्वम् ॥ १.१०॥

आरक्तानां नवमधु शनैरापिबन्पद्मिनीनां
कालोन्निद्रे कुवलयवने घूर्णमानस्सलीलम् ।
स्विन्नो दानैर्विपिनकरिणां सौम्य सेविष्यते त्वां
आमोदानामहमहमिकामादिशन्गन्धवाहः ॥ १.११॥

पर्याप्तं ते पवनचलितैरङ्गरागं परागैः
स्थाने कुर्युस्समसमुदयाद्बन्धवो बन्धुजीवाः ।

येनान्वेष्यस्यचलतनया-पादलाक्षानुषक्तं
चूडाचन्द्रं पुरविजयिनस्स्वर्णदीफेनपूर्णम् ॥ १.१२॥

शारोपान्ताश्शतमखधनुश्शेषचित्रांशुकेन
सूक्ष्माकारैर्दिनकरकरैः कल्पितान्तश्शलाकाः ।
ऊढाः पश्चादुचितगतिना वायुना राजहंस
छत्रायेरन्नभसि भवतश्शारदा वारिवाहाः ॥ १.१३॥

द्रक्ष्यस्येवं प्रियसख सुखं लङ्घिताध्वा सखीं ते
सीतां क्षेत्रे जनकनृपतेरुत्थितां सीरकृष्टे ।
गोपायन्ती तनुमपि निजां या कथञ्चिन्मदर्थं
भूमौ लोके वहति महतीमेकपत्नी-समाख्याम् ॥ १.१४॥

प्रक्षीणां त्वद्विरहसमये जातहर्षामिदानीं
प्रत्यायास्यन्ननुनय शनैः पद्मिनीं स्वादुवाचा ।
सा ते तन्त्रीस्वनसुभगया स्यादितीहाभ्यनुज्ञां
मन्ये कुर्यान्मधुकरगिरा मैथिलीसौहृदेन ॥ १.१५॥

सार्धं कान्तैश्शबरसुदृशामद्रिकुञ्जेषु रागात्
आसीनानां क्षणमसमये दृश्यचन्द्रोदयश्रीः ।
उड्डीयेथास्सरसिजवनाद्दक्षिणाशानुसारी
पश्यन्दूरात्प्रबलगरुतां पक्षिणां दत्तवर्त्मा ॥ १.१६॥

अङ्गीकुर्वन्नमृतरुचिरामुत्पतिष्णोस्सलीलं
छायामन्तस्तव मणिमयो माल्यवानेष शैलः ।
शोभां वक्ष्यत्यधिकललितां शोभमानामतीन्दोः
देवस्यादेरुपजनयतो मानसादिन्दुबिम्बम् ॥ १.१७॥

मार्गौ सम्यङ्मम हनुमता वर्णितौ द्वौ तयोस्ते
सह्यासन्नोऽप्यनतिसुभगः पश्चिमो नित्यवर्षः ।
प्राचीने तु प्रतिजनपदं संहतावद्भुतानां
मग्ना दृष्टिः कथमपि सखे मत्कृते ते निवार्या ॥ १.१८॥

प्रत्यासन्नात्सपदि भवनात्सादरं निर्गतानां
श्रुत्वा शब्दं श्रवणमधुरं तावकं पामरीणाम् ।
अभ्रूभङ्गेऽप्यधिकसुभगैर्निश्चिताङ्गः कटाक्षैः
देशानेतान्वनगिरिनदी-संविभक्तान् व्यतीयाः ॥ १.१९॥

इक्षुच्छाये किसलयमयं तल्पमातस्थुषीणां
सल्लापैस्तैर्मुदितमनसां शालिसंरक्षिकाणाम् ।
कर्णाटान्ध्रव्यतिकरवशात्कर्बुरे गीतिभेदे
मुह्यन्तीनां मदनकलुषं मौग्ध्यमास्वादयेथाः ॥ १.२०॥

विष्णोर्वासादवनिवहनाद्बद्धरत्नैश्शिरोभिः
शेषस्साक्षादयमिति जनैस्सम्यगुन्नीयमानः ।
अभ्रैर्युक्तो लघुभिरचिरोन्मुक्त-निर्मोककल्पैः
अग्रेभावी तदनु नयने रञ्जयन्नञ्जनाद्रिः ॥ १.२१॥

तत्रारूढैर्महति मनुजैस्स्वर्गिभिश्चावतीर्णैः
सत्त्वोन्मेषाद्व्यपगतमिथस्तारतम्यादिभेदैः ।
साधारण्यात्फलपरिणतेस्सङ्घशो बध्यमानां
शक्त्या कामं मधुविजयिनस्त्वं च कुर्यास्सपर्याम् ॥ १.२२॥

स्तोकोन्मग्नस्फुरितपुलिनां त्वन्निवासेच्छयेव
द्रक्ष्यस्यारात्कनकमुखरीं दक्षिणामञ्जनाद्रेः ।
आसन्नानां वनविटपिनां वीचिहस्तैः प्रसूना -
न्यर्चाहेतोरुपहरति या नूनमर्धेन्दुमौळेः ॥ १.२३॥

निर्विश्यैनां निभृतमनभिव्यक्तमञ्जुप्रणादो
मन्दाधूतः पुळिनपवनैर्वञ्जुळामोदगर्भैः ।
अव्यासङ्गस्सपदि पदवीं संश्रयान्यैरलङ्घ्यो
बन्दीकुर्युस्तटवसतयो मा भवन्तं किराताः ॥ १.२४॥

तुण्डीराख्यं तदनु महितं मण्डलं वीक्षमाणः
क्षेत्रं यायाः क्षपितदुरितं तत्र सत्यव्रताख्यम् ।
पत्यौ रोषात्सलिलवपुषो यत्र वाग्देवतायाः
सेतुर्जज्ञे सकलजगतामेकसेतुस्स देवः ॥ १.२५॥

नानारत्नैरुपचितगुणां नित्यसङ्गीतनादां
भूमेर्द्रक्ष्यस्युचितविभवं भूषणं तत्र काञ्चीम् ।
यस्यां नित्यं निहितनयनो हस्तिशैलाधिवासी
द्वन्द्वातीतस्स खलु पुरुषो दृश्यते सत्यकामः ॥ १.२६॥

तामासीदन्प्रणम नगरीं भक्तिनम्रेण मूर्ध्ना

जातामादौ कृतयुगमुखे धातुरिच्छावशेन ।
यद्वीथीनां करिगिरिपतेर्वाहवेगावधूतान्
धन्यान् रेणूंस्त्रिदशपतयो धारयन्त्युत्तमाङ्गैः ॥ १.२७॥

मन्दाधूतात्तदनु महितो निस्सृतश्चूतषण्डात्
पार्श्वे तस्याः पशुपतिशिरश्चन्द्रनीहारवाही ।
दूरात्प्राप्तं प्रियसखमिव त्वामुपैष्यत्यवश्यं
कम्पापाथः-कमलवनिका-कामुको गन्धवाहः ॥ १.२८॥

वर्णस्तोमैरिव परिणता सप्तभेदैर्महौघैः
मान्या मध्येनगरमभितस्सेविता देवताभिः ।
स्वच्छस्वादुप्रसरसुभगा स्वामिनी वः कवीनां
वेगासंज्ञां वहति महतीं वल्लभा पद्मयोनेः ॥ १.२९॥

तीर्थे पुंसां शमितकलुषे तत्र सारस्वताख्ये
स्नात्वा सार्धं मुनिभिरनघैस्सम्यगुल्लासिताङ्गः ।
विश्वं चित्ते विगतरजसि व्यञ्जयन्तीमशेषं
वक्ष्यस्यन्तर्बहिरपि परां शुद्धिमक्षेपणीयाम् ॥ १.३०॥

तस्यास्तीरे सरसिजभुवस्सौम्य वैतानवेदिः
दिव्यं कुर्वन् द्रमिडविषयं दृश्यते हस्तिशैलः ।
यस्योपान्ते कृतवसतयो यापयित्वा शरीरं
वर्तिष्यन्ते वितमसि पदे वासुदेवस्य धन्याः ॥ १.३१॥

सञ्चिन्वाना तरुणतुळसी-दामभिस्स्वामभिख्यां
तस्यां वेद्यामनुविदधती श्यामळं हव्यवाहम् ।
भोगैश्वर्यप्रियसहचरैः कापि लक्ष्मीकटाक्षैः
भूयश्श्यामा भुवनजननी देवता सन्निधत्ते ॥ १.३२॥

लक्ष्मीविद्युल्ललितवपुषं तत्र कारुण्यपूर्णं
मा भैषीस्त्वं मरकतशिलामेचकं वीक्ष्य मेघम् ।
शुद्धैर्नित्यं परिचितपदस्त्वादृशैर्देवहंसैः
हंसीभूतस्स खलु भवतामन्ववायाग्रजन्मा ॥ १.३३॥

सारास्वादी सवनहविषां स्वामिनस्ते स देवः
शुद्धं चक्षुश्श्रुतिपरिषदां चक्षुषां भागधेयम् ।
अङ्गीकुर्याद्विनतममृतासारसंवादिभिस्त्वां

आविर्मोदैरभिमतवरस्थूललक्षैः कटाक्षैः ॥ १.३४॥

मध्वासक्तं सरसिजमिव स्विन्नमालम्बमानो
देव्या हस्तं तदितरकरन्यस्तलीलारविन्दः ।
देवश्श्रीमान् स यदि विहरेत्स्वैरमारामभूमौ
व्यक्तो वालव्यजनवपुषा वीजयेस्तं त्वमेव ॥ १.३५॥

जातप्रीतिर्जनपदमथो मध्यमं लङ्घयित्वा
दूराल्लक्ष्यक्रमुक-निवह-श्यामळान्याहि चोळान् ।
प्रत्युद्गच्छन्मकरवलन-स्तम्भितैस्सह्यजायाः
स्रोतोभेदैर्विविध-गतिभिस्संविभक्तावकाशान् ॥ १.३६॥

केशैर्ज्योत्स्नाकलहि तिमिरं पाळिकापीडगर्भैः
सन्ध्यारागं सुरभिरजनी-सम्भवैरङ्गरागैः ।
आबिभ्राणास्सरसिजदृशो हंस दोलाधिरोहात्
आधास्यन्ते मदकलगिरस्तेषु नेत्रोत्सवं ते ॥ १.३७॥

पृथ्वीलीलातिलकसुभगं पश्चिमं भागमेषां
नाम्ना वर्षं जलचर नदीमातृकं गाहमानः ।
द्रक्ष्यस्यारात्परिमिततया मग्नकैलासदृश्यं
श्वेतं शैलं फणिपतिमिव क्ष्मातलादुज्जिहानम् ॥ १.३८॥

स्फारालोकप्रशमिततमस्सञ्चयं तत्र पुंसां
प्रत्यग्रूपं प्रगुणविभवं प्रार्थनीयं बुधानाम् ।
नेदीयांसं कुशलनिवहं नन्तुराधास्यते ते
दिव्यं तेजो जलधितनया स्नेहनित्यानुषक्तम् ॥ १.३९॥

स्निग्धच्छायं तदनु विततं तस्य धामेव नीलं
नीलीरक्षानियतललितं काननं संविचीयाः ।
दृष्टे तस्मिन्ननिमिषवधू-नित्यनिर्वेश-योग्ये
स्वर्गोद्यानश्रियमपि लघुं मंस्यते मानसं ते ॥ १.४०॥

कुर्वन्नानाकुसुमरजसा यत्र चित्रं वितानं
पूगारण्ये मृदुविचलयन्पालिकाचामराणि ।
पादन्यासक्षममवकिरन् क्ष्मातलं पुष्पजालैः
प्रायो वायुः परिजनविधिं पञ्चबाणस्य धत्ते ॥ १.४१॥

स्रोतोवेगादथ जनपदं सौम्य सीमन्तयन्ती
प्रत्यादेशो विबुधसरितस्स्यन्दते सह्यकन्या ।
काले काले परिणतिवशात्पर्वभेदावकीर्णैः
पुण्ड्रेक्षूणां पुलिनविशदैर्गद्गदा मौक्तिकौघैः ॥ १.४२॥

भद्रालापैर्विहितकुशलां त्वादृशानां द्विजानां
सह्योत्सङ्गात्सपदि मरुता सागरं नीयमानाम् ।
यामस्कन्नास्सरसकुहली-पत्रपातैर्निशान्ते
मन्दस्मेरां मधुपरिमळैर्वासयन्तीव पूगाः ॥ १.४३॥

तस्मिन् द्रक्ष्यस्यमर-महिळा-मौळि-गन्धैरवन्ध्यां
आतन्वानां व्यपगतरसं मानसे मानसं वः ।
तीर्थैरन्यैरपि परिगतां शुद्धिहेतोस्समन्तात्
चन्द्रोल्लास-प्रथितयशसस्सम्पदं पुष्करिण्याः ॥ १.४४॥

तीरे तस्या विरचितपदं साधुभिस्सेव्यमानं
श्रद्धायोगाद्विनमिततनुश्शेषपीठं भजेथाः ।
यस्मिन्नस्मत्कुलधनतया सौम्य साकेतभाजः
स्थानं भाव्यं मुनिभिरुदितं श्रीमतो रङ्गधाम्नः ॥ १.४५॥

सत्त्वे दिव्ये स्वयमुदयतस्तस्य धाम्नः प्रसङ्गात्
मञ्जूषायां मरकतमिव भ्राजमानं तदन्तः ।
चेतो धावत्युपहितभुजं शेषभोगे शयानं
दीर्घापाङ्गं जलधितनयाजीवितं देवमाद्यम् ॥ १.४६॥

चोराक्रान्तं तदनु विपिनं चोळ-पाण्ड्यान्तरस्थं
झिल्लीनादश्रवणपरुषं शीघ्रमेव व्यतीयाः ।
तीर्णे तस्मिन्प्रकटय सखे शीतलांस्ते निनादान्
शब्दायन्ते न खलु कवयस्सन्निधौ दुर्जनानाम् ॥ १.४७॥

स्रस्तापीडं प्रचलदलकं व्यक्तताटङ्करत्नं
मुक्ताचूर्णस्फुरिततिलकं वक्त्रमुत्तानयन्त्यः ।
देशे तस्मिन् कुवलयदृशो जातकौतूहलास्त्वां
मालादीर्घैर्मधुरविरुतं मानयिष्यन्त्यपाङ्गैः ॥ १.४८॥

नित्यावासं वृषभमचलं सुन्दराख्यस्य विष्णोः
प्रत्यासीदन्सपदि विनमद्भागधेयं नतस्स्याः ।

यस्योत्सङ्गे बलिविजयिनस्तस्य मञ्जीरवान्तं
पाथो दिव्यं पशुपतिजटास्पर्शशून्यं विभाति ॥ १.४९॥

ईशादस्त्राण्यधिगतवतां क्षत्रियाणां प्रभावात्
कारावास-स्मरणचकितैस्सिक्त-सस्यां पयोदैः ।
पश्यन्यायाः परमलकया स्पर्धमानैरजस्रं
पुण्यावासैः पुरजनपदैर्मण्डितान्पाण्ड्यदेशान् ॥ १.५०॥

मुक्ताजालैर्जनितपुळिनां शुक्तिसन्तानमुक्तैः
तारापूर्णां दिवमिव ततस्ताम्रपर्णीं भजेथाः ।
प्रत्यासत्त्या नियतविशदं पीतसिन्धोर्महर्षेः
पानीयं ते परिणमयिता तत्र मुक्तामयत्वम् ॥ १.५१॥

तस्यास्स्वैरं सरसिजमुखास्वादसम्प्रीतचेताः
शीतीभूतस्तरळ-लहरीबाहु-संश्लेषणेन ।
अध्यासीनः पुलिनमनिलैर्वीजितश्चन्दनाद्रेः
श्रान्तिं शान्तिं गमयतु भवान् सागरं लङ्घयिष्यन् ॥ १.५२॥

सव्यं तस्याः कियदिव गतश्श्यामताळीतमालां
त्वत्प्रायाणां तरुणवयसां चेतसो नन्दयित्रीम् ।
वेलामब्धेर्विविध-लहरीदत्त-मुक्ताभिरामां
द्रक्ष्यस्याराद्द्विगुणपुलिनां केतकीनां परागैः ॥ १.५३॥

स्थित्वा तत्र क्षणमुभयतश्शैलशृङ्गावतीर्णैः
स्रोतोभेदैरधिगतगुणं चारुविस्फारघोषैः ।
लक्षीकुर्वन् दशमुखपुरीं सौम्य पत्रप्रकृष्टो
वेलाचापं शर इव सखे वेगतस्त्वं व्यतीयाः ॥ १.५४॥

दावासक्तं वनमिव नभस्सन्ध्ययेवानुविद्धं
सिन्दूराङ्कं द्विपमिव हरिं स्वाम्बरेणेव जुष्टम् ।
विद्युद्भिन्नं घनमिव सखे विद्रुमारण्ययोगात्
देहेनैकं मिथुनमिव च द्रक्ष्यसि त्वं पयोधिम् ॥ १.५५॥

अस्मत्पूर्वैस्सुरपतिहृतं द्रष्टुकामैस्तुरङ्गं
भित्वा क्षोणीमगणितबलैस्सागरो वर्धितात्मा ।
सत्कारार्थं तव यदि गिरीनादिशेद्गुप्तपक्षान्
अश्रान्तोऽपि प्रणयमुचितं नैव बन्धोर्विहन्याः ॥ १.५६॥

तत्रासीनः क्वचन सरसि स्मेरहेमारविन्दे
लब्धास्वादो मधुभिरमितैस्संविनीताध्वखेदः ।
द्रक्ष्यस्यग्रे लघुतरगतिश्शेषमुल्लङ्घ्य सिन्धोः
तोयाघातान्मसृणितशिलारम्यवेलं सुवेलम् ॥ १.५७॥

यस्यासन्ने पयसि जलधेस्त्वत्प्रतिच्छन्दचन्द्राः
पक्षच्छेद-क्षरितरुधिर-स्तोमसन्दर्शनीयाः ।
वीचिप्राप्तैर्विषमितरुचो मौक्तिकैस्तारकाभैः
सन्ध्यामन्यां नियतमवनौ दर्शयन्ति प्रवाळाः ॥ १.५८॥

यत्रारण्यं वरुणवसतेर्वीचिवेगापनीतैः
मुक्तारत्नस्तबक-शबलैर्विद्रुमैरुत्प्रवाळम् ।
रक्षोभीतैस्स्वयमनिमिषैराहृतस्थापितानां
मन्दाराणां मधुपरिमळैर्वासितं मौळिदघ्नैः ॥ १.५९॥

लङ्का सिन्धोर्महति पुलिने राजहंसीव लीना
तस्मिन्दृश्या तदनु भवतश्चारुसौधावदाता ।
त्वामायान्तं पवनतरळैर्या पताकापदेशैः
पक्षैरभ्युज्जिगमिषुरिव स्थास्यति श्राव्यनादा ॥ १.६०॥

इति श्रीकवितार्किकसिंहस्य सर्वतन्त्रस्वतन्त्रस्य
श्रीमद्वेङ्कटनाथस्य वेदान्ताचर्यस्य कृतिषु
हंससन्देशे प्रथमाश्वासः समाप्तः ।

श्रीः

॥ द्वितीयाश्वासः ॥

लीलाखेलं ललितगमनाश्चारुनादं सशिञ्जाः
भल्लाक्षं त्वां स्मरशरदृशो गौरमापाण्डुराङ्ग्यः ।
मुग्धालापं मधुरवचसो मानसार्हं मनोज्ञाः
यत्रानीतास्सुर-युवतयो रञ्जयेयुस्समक्षम् ॥ २.१॥

उग्रैश्शापैरुपहतिभिया रक्षसा दूरमुक्ताः
दग्धुं योग्या हुतवहमपि त्वत्प्रियावर्णशुद्धाः ।

उत्पश्यन्तो जनकतनयातेजसैव स्वरक्षां
रोधं यस्यामनुविदधते लोकपालावरोधाः ॥ २.२॥

अध्यासीना बहुमणिमयं तुङ्गशृङ्गं त्रिकूटं
दिक्पालेषु प्रथितयशसा रक्षसा रक्ष्यमाणा ।
अग्रे मेरोरमरनगरीं या परिष्कारभूम्ना
त्वाहूयेव ध्वजपटमयानग्रहस्तान् धुनोति ॥ २.३॥

काले यस्यां व्यपगतघने त्वद्विहारोचितेऽस्मिन्
चन्द्रालोकैर्विलुलितधियां शर्वरीगर्वहासैः ।
स्वर्गस्त्रीणां विरहजनितं बाष्पमुद्वेलयन्त्यो
निष्यन्दन्ते सलिलकणिकाश्चन्द्रकान्त-स्थलीनाम् ॥ २.४॥

भासा तादृक्परिणतिजुषा मैथिलीशोकवह्नेः
भस्मीभूतां पवनतनयस्नेहिना पावकेन ।
अन्तस्त्रासादवहितधियस्संविधास्यन्त्यवश्यं
प्रत्यादिष्टप्रथमरचनं विश्वकर्मादयस्ताम् ॥ २.५॥

मध्ये तस्या निशिचरपतेस्सद्म रुद्धान्तरिक्षं
युग्मं नेयैर्दिवि सुमनसां सेव्यमानं विमानैः ।
कारागारं विबुधसुदृशां वीक्षमाणो विचित्रं
शोकप्रीतिव्यतिकरवतीं वक्ष्यसे चित्तवृत्तिम् ॥ २.६ ॥

नित्योदारामृतुभिरखिलैर्निष्कुटे वृक्षवाटीं
ईषत्कोपाच्चकित-पवनामिन्दु-सन्दिग्धसूर्याम् ।
सीताशोकज्वलनसहजैस्तत्र दीप्तामशोकैः
आपद्येथाः प्रथमलुलितामाञ्जनेय-प्रचारैः ॥ २.७॥

तस्यामन्यैर्वियति विहगैस्सार्धमानन्दनिघ्नैः
स्थाने स्थाने निहितनयनो वर्तयन्मण्डलानि ।
द्रक्ष्यस्येकां जनकदुहितुस्सौम्य दुर्जातबन्धुं
न्यस्ताकल्पां क्वचन विटपे शिंशुपां सान्द्रशाखाम् ॥ २.८॥

मूले तस्याः किमपि सवनक्षेत्रसंस्कारजातं
यत्र क्वापि स्थितमपि सखे त्रासहीनं महिम्ना ।
काले तस्मिन्कथमपि मया वीर्यशुल्केन लब्धं
दृश्यं तत्ते दिनकरकुलद्योतकं दिव्यरत्नम् ॥ २.९॥

सा मे दृष्टिश्शफरनयना सन्नतभ्रूस्सुकेशी
तन्वी तुङ्गस्तनभरनता तप्तजाम्बूनदाभा ।
बाला युष्मत्प्रतिमगमना वेदिमध्या वराङ्गी
शृङ्गाराख्यं निधिमधिगता श्रेयसी देवतेव ॥ २.१०॥

सा ते यावन्नयनपदवीं याति मोहालसा वा
सन्देशं वा मदुपगतये श्रावयन्ती शकुन्तान् ।
अत्यासन्नप्रियवचनतां सूचयद्भिर्निमित्तैः
एतामश्रुस्थगितनयनं वीक्षमाणा दिशं वा ॥ २.११॥

आकल्पान्वा सविधनिहितानालपन्ती विमोहात्
अङ्गस्पर्शो रघुकुलपतेः स्मर्यते वा न वेति ।
ध्यायन्ती वा चिरविरहितानेकशय्याविहारान्
तस्या नूनं नियतिजनिता तादृशी कालयात्रा ॥ २.१२॥

शुद्धामिन्दोश्श्वपचभवने कौमुदीं विष्फुरन्तीं
आनीतां वा विषतरुवने पारिजातस्य शाखाम् ।
सूक्तिं रम्यां खलपरिसरे सत्कवेः कीर्त्यमानां
मन्ये दीनां निशिचरगृहे मैथिलस्यात्मजाताम् ॥ २.१३॥

वर्षाकीर्णामिव कमलिनीं व्याहतार्थामिवोक्तिं
पङ्काश्लिष्टामिव बिसलतां पत्यपेतामिवेभीम् ।
मेघच्छन्नामिव शशिकलां विघ्नरुद्धामिवाशां
व्याघ्रोपेतामिव मृगवधूं भूतले ज्यामिवास्ताम् ॥ २.१४॥

स्मृत्वा पूर्वं स्मरशरभये मत्परिष्वङ्गरक्षां
आश्लिष्यन्तीमलस-वलितैरङ्गकैर्मातरं स्वाम् ।
आकल्पेऽपि श्रममधिगतैरङ्गरागेऽपि खिन्नैः
अक्षाम्यद्भिः स्मृतिमपि मुहुस्सौकुमार्यातिरेकात् ॥ २.१५॥

भूयो भूयः करसरसिजे न्यस्य रोमाञ्चिताङ्गीं
मौळौ चूडामणिविरहिते निर्विशन्तीं निधाय ।
अन्तस्तापादधिगतरुजोरादरादर्पयन्तीं
पर्यायेण स्तनकलशयोरङ्गुलीयं मदीयम् ॥ २.१६॥

अम्बातुल्या सुचरितफलं दिव्यमालेपनं प्राक्

अङ्गेष्वस्याः स्थिरमनुगुणं यद्वितेनेऽनसूया ।
धाराकारैः स्तनकलशयोरापतद्भिस्समन्तात्
सन्तापोष्णैस्तदपि बहुलैरश्रुभिः क्षालयन्तीम् ॥ २.१७॥

अग्राह्यत्वाद्विषमयमितं केशहस्तं मया प्राक्
आबिभ्राणां तनुपरिमळ-श्रद्धयेवावकीर्णम् ।
अर्चाहेतोर्भुवि रतिपतेरप्सरोभिर्विमुक्तां
अन्वग्यातामिव सुरतरोर्मञ्जरीं चञ्चरीकैः ॥ २.१८॥

अस्याकारैस्सदृशमभितस्त्वत्प्रियारूपचिह्नं
आनीतं यत्त्वरितमचलादुत्तरीयं प्लवङ्गैः ।
बालादित्यद्युतिसहचरं चारु वासो वसानां
सन्ध्यारागव्यतिकरवतीं चन्द्रलेखामिवान्याम् ॥ २.१९॥

वक्तुं मार्गं किल वसुमतीं जग्मुषस्तत्पदाब्जात्
मञ्जीरस्य त्वदुपमरुतेर्दक्षिणस्यास्य तुल्यम् ।
अङ्कारूढे चरणकमले मत्करेणोपधेयं
वामं शाखाशिखरनिहितं वीक्ष्य गाढं विषण्णाम् ॥ २.२०॥

अङ्गैर्म्लायत्किसलयसमैरुज्झिताकल्पपुष्पैः
गाढाश्लिष्टां वपुषि विमले बिम्बिताभिर्लताभिः ।
सन्तापोष्णश्वसनपरुषच्छायया किञ्चिदूनां
बन्दीभूतां निशिचरगृहे नन्दनस्येव लक्ष्मीम् ॥ २.२१॥

चेतोवृत्तिं शमयति बहिस्सार्वभौमे निरोधे
मय्येकस्मिन्प्रणिहितधियं मान्मथेनागमेन ।
अभ्यस्यन्तीमनितरजुषो भावनायाः प्रकर्षात्
स्वान्तेनान्तर्विलयमृदुना निर्विकल्पं समाधिम् ॥ २.२२॥

शून्या दृष्टिश्श्वसितमधिकं मीलितं वक्त्रपद्मं
धाराकारं नयनसलिलं सानुबन्धो विलापः ।
इत्थं दैन्यं किमपि विधिना दुर्निवारेण नीता
सा मे सक्ता तनुतरतनुस्तप्यते नूनमन्तः ॥ २.२३॥

दृष्ट्वा तस्यास्त्वमपि करुणां तादृशीं तामवस्थां
शक्ष्यस्यन्तस्स्वयमुपनतं शोकवेगं न सोढुम् ।
क्रव्यादानां दशवदनवत् क्वापि जातावजाताः

नालम्बन्ते कथमिव दयां निर्मलत्वोपपन्नाः ॥ २.२४॥।

नेदीयस्यामधिगतरसो दीर्घिकायां निकामं
संवेशेन श्रममपनयन् शर्वरीं यापयेथाः ।
इत्थं निद्रासमयमुचितं वीक्ष्य नक्तञ्चरीणां
प्रत्यूषे त्वं प्रणयमधुरां श्रावयिष्यन् मदुक्तिम् ॥ २.२५॥

शीतैरध्वश्रमविनयनैस्सेवितो गन्धवाहैः
सुप्तस्स्वैरं पुळिनशयने स्वन्तरे चन्द्रपादैः ।
क्रीडागीतैः कमलमुकुळे लीयतां षट्पदानां
कार्याकाङ्क्षी कलयतु भवान् राजहंस प्रबोधम् ॥ २.२६॥

तामारूढश्चलकिसलयां शिंशुपां स्वैकलक्ष्यो
मन्दीकुर्वन्मनसिजधनुर्घोषतीव्रं निनादम् ।
मोहादीषन्मुषितमनसं बोधय प्रेयसीं मे
रम्यामादौ रघुजनकयोर्वर्णयन् वंशकीर्तिम् ॥ २.२७॥

पत्युर्देवि प्रणयसचिवं विद्धि दीर्घायुषो मां
जीवातुं ते दधतमनघं तस्य सन्देशमन्तः ।
शूराणां यश्शरदुपगमे वीरपत्नीवराणां
सम्मानार्हं समयमुचितं सूचयेत्कूजितैस्स्वैः ॥ २.२८॥

मत्प्रस्तावप्रवणमथ सा मैथिली मानयेत्त्वां
म्लानं शोकाद्वदनकमलं किञ्चिदुन्नम्य भीरुः ।
अन्तस्तोषादमृतलहरीलब्धसब्रह्मचर्यैः
अम्भोजानामुषसि मिषतामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ २.२९॥

पश्यन्ती सा रघुपतिवधूस्त्वामशेषावदातं
प्रत्याश्वासादधिगतरुचिः प्राक्तनीवेन्दुलेखा ।
मत्सन्देशे तदनु सुमुखी सावधाना भवित्री
किं न स्त्रीणां जनयति मुदं कान्तवार्ताऽऽगमोऽपि ॥ २.३०॥

पश्चादेवं कथय भवतीभागधेयेन जीवन्
कल्याणीं त्वां कुशलमनघः कोसलेन्द्रोऽनुयुङ्क्ते ।
येषु श्रेयो भवति नियतं तानि सर्वाणि सन्तः
लक्ष्म्या देव्यास्तव च भुवने लक्षणान्यामनन्ति ॥ २.३१॥

यस्या यस्मिन् व्यवधिरभवद्भूषणालेपनादिः
नीतामेनां नियतिविभवादन्तरीपं दवीयः ।
प्रत्यासीदन्निव नयनयोर्वर्त्मनि स्थापयित्वा
स त्वामेवं वदति कुशली देवि सख्या मुखेन ॥ २.३२॥

वेलातीतप्रणयविवशं भावमासेदुषोर्नौ
भोगारम्भे क्षणमिव गता पूर्वमालिङ्गनाद्यैः ।
सम्प्रत्येषा सुतनु शतशः कल्पना-सङ्गमैस्तैः
चिन्तादीर्घैरपि शकलिता शर्वरी नापयाति ॥ २.३३॥

उद्दामैस्ते कुचकलशयोरूष्मभिर्निर्जितेन
छिद्रं लब्ध्वा विरहसमये तत्क्षणादुन्नतेन ।
कुन्दामोदैस्सुरभितदिशा गन्धवाहेन दैन्यं
सम्प्राप्तोऽहं सह सरसिजैस्त्वन्मुखाम्भोजमित्रैः ॥ २.३४॥

माध्वीदिग्धैर्विरहि-वनितास्वाद-लुब्धैरमोघैः
आवृण्वन्तं कुसुमधनुषश्चित्रपुङ्खैर्दिगन्तान् ।
सीतापार्श्वे न भवतु भवानित्यवोचद्वसन्तं
रामस्त्रासादनमित-धनुर्मौळिना सन्नतेन ॥ २.३५॥ ।

पार्श्वे लोलैः परभृतकुलैर्मुक्तकोलाहलानाम् ।
मल्लीरेणुस्थगितवपुषां मन्दरं निर्गतानाम् ।
भीतेनाहं भ्रमरपटली-शृङ्खलासङ्कुलानां
मार्गे तिष्ठन्मलयमरुतां वारितो लक्ष्मणेन ॥ २.३६॥

मन्दो वक्ष्ये किमिव जनकं किं नु योगीश्वरो मां
इत्येवं मे सुतनु मनसो वर्तयन्ति स्म खेदम् ।
रक्ताशोके ज्वलति सविधे लाजवर्षाभिरामैः
पुष्पौघैस्त्वत्परिणयदशां व्यञ्जयन्तः करञ्जाः ॥ २.३७॥

चेतो नैव त्यजति चपलाहेमकोणाभिघातात्
धीरोदात्तस्तनितजलदात्ताण्डवारम्भमिच्छन् ।
वातोन्मुक्तैः कुटजकुसुमैर्वासिते शैलशृङ्गे
रक्षःपीडारहित-दयिताश्लेषधन्यो मयूरः ॥ २.३८॥

शैलव्यक्तप्रतिविलपितां सान्द्रतापानुविद्धां
तन्वानानां नयनसलिलैर्मातरं ते सबाष्पाम् ।

पश्यन्तीनां प्रबलमदनोन्मादपर्याकुलं मां
प्रायो जातं किमपि रुदितं व्योम्नि कादम्बिनीनाम् ॥ २.३९॥

देहस्पर्शं मलयपवने दृष्टिसम्भेदमिन्दौ
धामैकत्वं जगति भुवि चाभिन्नपर्यङ्कयोगम् ।
ताराचित्रे वियति विततिं श्रीवितानस्य पश्यन्
दूरीभूतां सुतनु विधिना त्वामहं निर्विशामि ॥ २.४०॥

प्राप्तैस्सख्यं तव नयनयोः पद्मकोशैः प्रबुद्धैः
सन्नाहं नस्समयनियतं साधु सन्धुक्षयन्ती ।
सेनायोग्यां सरणिमधुना दर्शयन्ती शुभाशा
सीते नूनं त्वरयति शरत्त्वत्समीपं निनीषुः ॥ २.४१॥

तातादेशात्सपदि भरते न्यस्तराज्याभिषेकं
या मामेका वनमनुगता राजधानीं विहाय ।
तामेव त्वामुचितशयनां बाहुमध्ये मदीये
दूरे कर्तुर्गुणवति मुहुर्दूयते जीवितं मे ॥ २.४२॥

सेतुं बध्वा विपुलमचलैस्सायकैर्वा पयोधौ
कृत्वा लङ्कां स्रजमिव करे खेलतां वानराणाम् ।
अल्पीयोभिस्सुमुखि दिवसैर्योधयन् यातुधानान्
कर्णे शीधुं तव रचयिता लक्ष्मणश्चापघोषैः ॥ २.४३॥

रक्षोमौळि-स्तबकलवनाद्वैरबन्धे विमुक्ते
गत्वा चोर्वीं गगनपदवीस्वैरिणा पुष्पकेण ।
सिद्धारम्भौ सपदि भवतामाधिराज्याभिषेकात्
सम्प्राप्स्यावश्चिरविरहतस्सञ्चितान्देवि भोगान् ॥ २.४४॥

चित्ते कुर्यात्तदपि भवती यज्जनस्थानयुद्धात्
सम्प्राप्तं मां दशमुखसमान् पारयित्वा खरादीन् ।
शस्त्राघातं स्तनकलशयोरूष्मणा रोपयद्भिः
गाढाश्लेषैरपिहितवती गद्गदा हर्षबाष्पैः ॥ २.४५॥

शच्याः क्लेशं क्वचन समये तादृशं चिन्तयित्वा
स्मृत्वा देवीमचलतनयां विप्रयुक्तां शिवेन ।
रक्षात्मानं कथमपि शुभे जीवितालम्बनं मे
पत्युश्चन्दाद्-व्यसनमपि हि श्लाघनीयं वधूनाम् ॥ २.४६॥

अप्येतत्ते मनसि निहितं साह्यमव्याजबन्धोः
प्रत्याख्यातुं प्रभवति न खल्वानृशंस्यं त्वदीयम् ।
प्रागप्येवं परिणतगुणां नैषधे वीक्ष्य वार्तां
आर्तत्राणं व्रतमिति विदुर्हंस शुद्धात्मनां वः ॥ २.४७॥

इत्थं हृद्यैर्जनकतनयां जीवयित्वा वचोभिः
सख्यं पुष्यन्दिनकरकुले दीप्यमानैर्नरेन्द्रैः ।
स्वैरं लोकान् विचर निखिलान् सौम्य लक्ष्म्येव विष्णुः
सर्वाकारैस्त्वदनुगुणया सेवितो राजहंस्या ॥ २.४८॥

सन्दिश्यैवं सह कपिकुलैस्सेतुना लङ्घिताब्धिः
पङ्क्तिग्रीवे युधि विनिहते प्राप्य सीतां प्रतीतः ।
राज्यं भूयस्स्वयमनुभवन् रक्षितं पादुकाभ्यां
रामश्श्रीमानतनुत निजां राजधानीं सनाथाम् ॥ २.४९॥

विद्याशिल्पप्रगुणमतिना वेङ्कटेशेन क्लृप्तं
चिन्ताशाणोल्लिखितमसकृच्छ्रेयसां प्राप्तिहेतुम् ।
सीताहंसव्यतिकरसखं रामसन्देशरत्नं
पश्यन्त्वन्तश्श्रवणमनघं चक्षुरुज्जीव्य सन्तः ॥ २.५०॥

इति श्रीकवितार्किकसिंहस्य सर्वतन्त्रस्वतन्त्रस्य
श्रीमद्वेङ्कटनाथस्य वेदान्ताचार्यस्य कृतिषु
हंससन्देशे द्वितीयाश्वासः समाप्तः ।

Hamsasandeshah

pdf was typeset on May 6, 2025

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*